

ADRIAN NICOLAE PETCU

A ROMÁN ORTODOX EGYHÁZ KOMMUNIZMUS IDEJÉN FENNÁLLÓ VAGYONÁLLAPOTÁRÓL. NÉHÁNY SZEMPONT

Sok szó esik az egyházi vagyonok közelmúltbeli helyzetéről, ennek ellenére a téma túlságosan kevésbé ismert. A kommunista rendszerben történt számos visszaélés alapfeltételéből kiindulva 1989 után e vagyon kapcsán az érdeklődés elsősorban a jogi visszaszerzésre összpontosult. E problémakör történetének megismerése és megértése azonban túl bonyolult, mivel az úgy a jogi helyzet alakulása, mint főleg a kommunista hatóságok gyakorlata szempontjából több szakaszra tagolódik.

Jelen tanulmányomban történelmi szempontból vizsgálom meg a román ortodox egyház vagyonának helyzetét a kommunista rendszerben. Nem állítom, hogy kimerítem a témát, hiszen a jogi keret általános ismertetése és néhány sajátos szituáció kiemelése mellett, amit célul tűztem ki, szükségesnek vélem a levéltárak elmélyült tanulmányozását is.

Továbbá pontosítanom kell, hogy amikor „egyházi vagyonról” beszélek, mindazokra a javakra utalok, amelyek közvetlenül az egyház tulajdonában voltak, függetlenül attól, hogy jellegük vallásos vagy sem.

Az egyházi vagyont ingó és ingatlan javak alkotják, és mindkét kategóriában lehetnek szakrális jellegű javak (kultikus helyek és kegytárgyak). Az ingatlan javakhoz tartoznak elsősorban a templomok, ideértve a kolostorokat is, az adminisztratív épületek (egyházmegye-központok, esperesi székhelyek és paplakok), oktatási, kulturális-szellemi, szociális-jótekonysági célokat szolgáló helyiségek, illetve mezőgazdasági- és erdőtulajdonok, birtokok. Ingó javak a kegytárgyak, a könyvtárak és a levéltárak állománya.

Konceptuális fogalmak és történelmi kontextusok

Amikor az egyház kommunista rendszerben fennálló vagyonállapotáról beszélek, rövid pillantást kell vetnem a bolsevik és sztálinista forradalom korának orosz térségére is. Köztudott, hogy ebben az időszakban az egyházi vagyonok zömét önkényesen elkobozták a bolsevik rendszer képviselői. Mindenki számára ismertek azok a korabeli képek, amelyek a bolsevik forradalom dühe által lerombolt és szentségtelenített szakrális helyeket és tárgyakat ábrázolnak.

Számos közvagyonnak minősülő tárgyat, főként a nemes fémekből készületeket, de a harangokat is, beolvasztották és értékesítették, egyeseket akár külföldre is. Az épületeket, elsősorban a templomokat az ateista kampány idején lebontották vagy átalakították a szellemi rendeltetésükkel szögesen ellentétes célokra. Egyeseket raktáraknak, kocsmáknak rendeztek be, vagy kulturális-nevelő rendeltetésűvé, azaz múzeumokká, előadótermekké, tantermekké stb. alakították. A földtulajdonokat a bolsevik rendszer elkobozta, gyakorlatilag az orosz egyház katakombákba kényszerült, a hívők titokban (néha elásva) őrizték nagy ájtatossággal a megbecstelenített templomok számos ikonját.

Romániában a kommunizmus hatalomra jutásának pillanatában viszont teljesen más volt a helyzet. Miután Sztálin 1943-ban „felfedezte” az egyházat olyan értelemben, hogy a Nagy Honvédő Háborúban a Vörös Hadsereg katonái moráljának növelése érdekében a szovjet védelmi vonalakba ikonokat vittek zarándokútra, papokkal az élen, sokak számára nyilvánvaló volt, hogy a moszkvai politikai rezsim megváltoztatta az egyházzal szembeni álláspontját. Nem időzök azon események körülményei és véghezvitele fölött, amelyek gyakorlatilag megváltoztatták az állam-egyház kapcsolatot a Szovjetunióban. Csak azt szeretném kiemelni, hogy ez egy új, de rendkívül hatékony módszer volt arra, hogy az egyház intézménye a szovjet politikai tényezőt szolgáló eszközzé váljon, és mintaként szolgált azon államok számára, amelyek később a szocialista lágert alkották. Más szóval, 1945 után a szovjet hadsereg által elfoglalt térség keresztény egyházai számára megengedték a működést, de az élet sokkal kisebb területén, kizárólag a szellemiség dimenziójában, tiltva a társadalmi térben való bármely megnyilvánulást. Tehát a kommunista rendszer megengedte az egyházaknak, hogy szakrális helyekkel rendelkezzenek, viszont megszünt bármilyen szociális, gazdasági, kulturális és nevelő feladatuk, mivel ezen szerep gyakorlásához szükséges vagyon alkalmas volt az államosításra.

Ingatlan egyházi vagyon

A kommunista rendszer az egyházi vagyonra vonatkozó jelentősebb jogszabály-módosításokat az 1948. év folyamán véghezvitte. A tanügyi reformról szóló 1948. augusztus 2-i 175. számú törvényrendelettel a „nyilvános állami oktatás” elvét szorgalmazta, s ezzel gyakorlatilag törölt bármilyen magánoktatási formát. Különben a 35. cikk előírja, hogy „valamennyi egyházi vagy magániskola állami iskolává válik”¹. Más szóval, minden ilyen jellegű iskola vagyona az államhoz került, mely tény előrevetítette a 176. számú törvényrendeletet.

Az egyházak által fenntartott, illetve a felekezeti iskolák megszüntetésére irányuló intézkedés egybecsengett az oktatási folyamatot szolgáló vagy-

¹ *Monitorul Oficial*, partea IA, nr. 177, 3 august 1948, 6324. p.

nok elkobzásáról szóló 1948. augusztus 2-i 176. számú törvényrendelettel, melynek 1. cikke előírta, hogy: „A nyilvános állami oktatás jó megszervezése és működése, valamint az oktatás bővítése és demokratizálása érdekében az egyházak, kongregációk, felekezeti közösségek, a non-profit vagy gazdasági célú magán egyesületek és, általában, a magánvállalkozók, a természetes vagy jogi személyek tulajdonában volt valamennyi ingó és ingatlan vagyon, amely a nyilvános oktatásról szóló törvény 35. cikkének megfelelően az államhoz került iskolák működését szolgálta, az állam tulajdonába, pontosabban a Közoktatási Minisztériumhoz kerül, amely oktatási célokra fogja használni. [...] E cikk értelmében ingó és ingatlan vagyonnak minősülnek az iskolák, bentlakások, otthonok vagy kantinok működésére, karbantartására vagy támogatására szolgáló, 1948. január 1-jén létező vagy ezt követően az említett céllal szerzett összes javak”².

Az ortodox egyház esetében a törvény olyanokat érintett, mint például a Romániai Ortodox Nők Országos Társasága, mely szervezet iskolákkal, kollégiumokkal és óvodákkal rendelkezett, vagy a Nifon Mitropolitul bukaresti létesítményeit, mint a szeminárium³, mely az alapítója nevét viselte.⁴ Az erdélyi és bánsági felekezeti elemi iskolákat a román állam már az 1919–1921-es években államosította. Ezen egyházi iskolák vagyonával volt mégis egy gond, ugyanis 1919 után átalakultak állami iskolákká, de továbbra is a régi épületekben működtek, amelyek jog szerint a parókiák vagyonához tartoztak.⁵ 1948 után ezeket gyakorlatilag elkobozták a kommunista hatóságok, ha másért nem is, azért, mert állami elemi iskolák működését vagy más hasonló rendeltetést szolgáltak (kultúrotthonok, mezőgazdasági vállalatok székhelye, üzletek vagy orvosi rendelők).

E törvény bevezetéseként a Minisztertanács az 1948. július 31-i döntésével megszüntette a Nifon intézményt, mint alapítványt, majd a teljes vagyonát az államnak adta, amelyet a Közoktatási Minisztérium képviselt. A Nifon intézményt gazdálkodási céllal alapították kimondottan azért, hogy fenntartsa a Bukarestben a Június 11. utca 2. szám alatt (ma a Nemzetvédelmi Minisztérium kiegészítő parancsnokságának székháza) működő teológiai szemináriumot

² Uo.

³ E szeminárium egykori hallgatói közül megemlítjük Stelian Popescut, a bukaresti *Universul* újság igazgatóját, vagy Eugen Cristescut, aki az Antonescu kormány idején igazgatója volt a Speciális Hírszerző Szolgálatnak. Ebben a szemináriumban több mint 1600-an végeztek diplomával.

⁴ Meg kell említenünk itt a román ortodox egyház magas rangú szolgálói által irányított jótékonyági, egészségügyi és oktatási magánalapítványokat, mint például a craiovai Madona Dudu, a jászvásári Sf. Spiridon és a bukaresti Brâncoveanu intézményeket.

⁵ Az államosítás pillanatában az erdélyi ortodox egyház vezetősége ellenezte az állam intézkedéseit. A számomra hozzáférhető egyházi levéltárak dokumentumainak megfelelően ezeket az épületeket haszonbérbe adták az illető polgármesteri hivataloknak, és a papok vezették szigorú nyilvántartásukat.

(amelyet 1872-ben I. Károly fejedelem dekrétumával létesítettek), nemkülönben azzal a céllal, hogy a földbirtokokból és Bukarestben a Victoriei sugárúton (Doamnei 1.) található Nifon Palotából (1891-ben épült) származó jövedelmekből ösztöndíjakat folyósítson.

Ugyanaz lett a sorsa a Bukaresti Központi Szeminárium impozáns épületének, amely a George Coșbuc utca 29–49. szám alatt található. A szemináriumot megszüntették, veszélyeztetve az épületnek az egyház általi megtartóságát. Ugyanabban a végzetes évben gyakorlatilag megszüntették és az Egyetem Palotájából kiutasították a Bukaresti Teológiai Kart. Az új egyetemi szintű teológiai iskola, a Teológiai Intézet 1949 januárjától a Központi Szeminárium épületében működött, majd még egy év sem telt el és elköltöztették a Leánygimnáziumba, ahol ma is működik (Sf. Ecaterina utca 2–4. szám). Ez utóbbi költöztetés oka: a Központi Szeminárium egykori épületét elkobozták a kommunista hatóságok, ma a Katonai Műszaki Akadémia működik benne.

A harmadik törvény e jogszabálysomagból, amely addig hallatlan módon korlátozta az egyházak működését Romániában, az 1948. augusztus 4-i 177. számú törvényrendelet a vallásfelekezetek általános rendjéről. A 29. cikk előírta, hogy az egyházak ingó és ingatlan javait leltározzák fel az alapszabály szerinti szerveik, és a leltárt közölik a Vallásügyi Minisztériummal. Ezzel magyarázható az egyházak különböző struktúráinak a levéltárakban talált számtalan leltára, amelyeket időszakosan továbbítottak a Vallásügyi Minisztériumnak/Főosztálynak. Más szóval az állami hatóságoknak tudomásuk volt az egyházak leltárában bekövetkezett bármely módosulásról.

Ugyanazon törvény 36. cikke az eltűnt vagy a Vallásügyi Minisztérium által már el nem ismert egyházak vagyonáról szól. E cikknek megfelelően az eltűnt vagy el nem ismert egyház vagyona „jog szerint az államot” illette meg.⁶ Nem volt újdonság a tárgykörben, de a pontosítás fontos, mivel a törvény elfogadásának időpontjában vélhető volt, hogy elindul az összes felekezet kormányhatóságok általi újbóli elismerésének folyamata egy új szervezeti és működési alapszabály megfogalmazásával és előterjesztésével. A görögkatolikus és a római katolikus egyház esetében a Vallásügyi Minisztériumnak javasolt alapszabályt nem láttamozta a kormány, ezért a két egyház vagyona jobban ki volt téve a kommunista állam általi államosításnak.⁷

⁶ *Monitorul Oficial*, partea IA, nr. 178, 4 august 1948, 6394. p.

⁷ Meg kell említenünk, hogy a romániai római katolikus egyház esetében a kommunista hatóságok, a többi romániai felekezettel szemben, eltérően közelítették meg a kérdést. Bár a kommunista rezsim egész idején ez az egyház nem tartozott az elismert felekezetek közé, szolgálát bérezték (33. cikk), és a közvetlenül az egyháznak rendeltetett vagyon ezen egyház tulajdonában maradt (kivéve a kolostorokat). Viszont épp e törvényes előírás miatt a római katolikus egyház folyamatosan ki volt téve egy törékeny státuszának, melyet több alkalommal a Románia és a Vatikán közötti diplomácia határozott meg, főként 1973 után (Nicolae Ceaușescu VI. Pál pápánál tett látogatása).

A vallásügyi törvény 37. cikke azon egyházak vagyonáról szólt, amelyek hívői áttértek valamely más hitre. Ennek megfelelően, ha a hívők legalább 10%-a áttért volna egy másik felekezethez, a vagyon arányosan átkerült volna az új egyházhoz. Ha a hívők többsége átállt volna az új felekezethez, magával vitte volna a templomot és a melléképületeket is. Ha a hívők legalább 75%-a áttért volna valamely más vallásra, a teljes vagyon átkerült volna az új egyházhoz.⁸

Ez az előírás a görögkatolikus hívőknek az ortodoxiára való *visszatérése* folyamatát célozta, mely egy hónappal később indult el. Azokra a vagyontárgyakra utalunk, amelyeket a kommunista állam átvett az görögkatolikusoknak az ortodoxiára való *visszatérése* (1948 szeptember–november) és a görögkatolikus egyház megszüntetése következtében (1948. december 1.) Bár a törvény szövege azt a látszatot kelti, hogy a román ortodox egyház veszi át a volt egyház vagyonát, az eljárás kissé eltért. A volt görögkatolikus templomoknak és az összes leltári tárgyaknak az új ortodox közösségek vagy a helységben előzőleg is létező egyházi közösség számára való átadás-átvételi folyamatát a kommunista állam bonyolította le, elkobozva a szakrális rendeltetést nem szolgáló javakat (oktatási/kulturális, szociális vagy gazdasági intézmények épületei). Egyes kultikus épületek, mint a Hunyad megyei prislopi kolostor vagy a Kolozs megyei Révkolostor és Felek templomai már a görögkatolikus egyház erdélyi megjelenése előtt ortodoxok voltak. Úgyisintén egyes katedrálisokat nem a román ortodox egyház, hanem a Vallásügyi Minisztérium vett át azt a látszatot keltve, hogy a román ortodox egyház érintett a volt görögkatolikus egyházak javainak átvételi folyamatában. Például a balázsfalvi katedrális és iskolát átvette Traian Balașcu érseki vikárius (volt görögkatolikus pap), mivel Nicolae Bălan, Erdély érseke elutasította ezt. Hasonlóképpen történt a lugosi volt görögkatolikus katedrálissal, amelyet Veniamin Nistor, Karánszebes püspöke elutasított átvenni. Vagy a belényesi Samuil Vulcan görögkatolikus egyházi líceumot már a görögkatolikusok ortodoxiára való *visszatérése* folyamatának elindítása és az állami oktatásról szóló törvény elfogadása, azaz 1948. július 26. előtt elkobozták.⁹

Az egyház tevékenységét alapvetően befolyásoló másik jogszabály a mezőgazdasági és erdészeti vagyonra vonatkozott. Az 1949. március 2-i 83. számú dekrétummal a szovjet modell szerint elindult a folyamat a mezőgazdaság kollektivizálására (téészesítés). E dekrétum elfogadását követően néhány napon belül a Román Munkáspárt Központi Bizottsága plenáris ülést tartott, amelyen bejelentette, hogy a kulákok közé, mint érintett társadalmi kategória, sorolják a papokat is, földbirtokosoknak minősítve őket.

⁸ *Monitorul Oficial*, partea IA, nr. 178, 4 august 1948, 6394. p.

⁹ Részletekért L.: MIHOC, Blaga: Etatizarea școlilor confesionale greco-catolice (fragmentariu bihorean), Crisia, XXVI–XVII (1996–1997), Oradea, 168–169. p.

A kommunista hatóságok első intézkedése az volt, hogy 1949 márciusában átvették az egyházmegyei jobbágytelkeket. Következtek az egyházközségek jobbágytelkei. Valójában a papok az egyházközségek jobbágytelkeit bérkiegészítésként birtokolták. Ugyanakkor több falusi pap családi örökségű földterületek tulajdonosa volt; az egyházi birtokokat hozzáadták a személyes vagyonhoz, hogy egyszerűbb legyen a kulák kategóriába sorolásuk. Ez a kollektivizálási törvény szerinti társadalmi besorolás pénzbeli és természetbeni adókvetést vont maga után, mely terheket a papok nem tudtak viselni. A legtöbb esetben a papok nem termeltek annyit, amennyit be kellett adniuk, ezért a feketepiacról vásároltak, hogy teljesítsék az állam iránti tartozásaikat. Sok esetben elkobozták tőlük a vetőmagvakat is, amelyekre szükségük volt a következő évben.

Ily módon, a többi földbirtokosra alkalmazott eljárásoknak megfelelően a papok is kötelesek voltak beadni a mezőgazdasági földterületeket a mezőgazdasági társulások létrehozására, amelyek a kollektív gazdaságok (termelőszövetkezetek) elődjai voltak. Ebben a helyzetben 1949 októberében Justinian pátriárka kérte a kormánytól az átlagosan 2–5 hektárra eső kvóták és mezőgazdasági adók csökkentését vagy a papok teljes állami bérezését. A Justinian pátriárka által a kommunista kormánnyal folytatott több megbeszélés után, csak 1954-ben fogadták el a helyzet megoldásaként, hogy falusi környezetben a papok adják át a földbirtokokat, s cserében az állam biztosítsa teljes bérüket, illetve nyugdíjukat, gyermekeik pedig állami iskolákba iratkozhatnak. A pátriárka és a kommunista hatóságok közötti egyezség mellett a papok kötelesek voltak részt venni a kollektivizálási kampányban, csatlakozva azokhoz a bizottságokhoz, melyeknek feladata volt a polgárokat meggyőzni, hogy lépjenek be a mezőgazdasági társaságokba. Néhányan a papok közül részt vettek e kampányokban, de az elnyomó kommunista hatóságok gyakran tapasztalták a papok kettősségét: az állami hatóságok előtt a társulást ösztönözték, a valóságban viszont megtagadták a kollektív gazdaságok rendelkezésére bocsátani az egyházi ingatlanokat, illetve támogatni más közösségi tevékenységeket, valamint arra biztatták az embereket, hogy ne engedjenek a megfélemlítéseknek, ne dolgozzanak ünnepnapokon. A hatóságok úgy vélték, hogy ezzel a papok megfékezik a mezőgazdaság szocializálását célzó akciókat, ezért 1958-tól nagyméretű megfélemlítési kampányt indítottak, elkobzások és letartóztatások sorozatával. Ebből a célból módosították a Büntető Törvénykönyvet, melynek 209. cikke bűncselekménynek minősítette „a társadalmi rend elleni cselszövést”, és 25 évig terjedő fogházbüntetésre vagy életfogytiglani kényszermunkára súlyosbította a büntetést.¹⁰ E törvénycikk alapján több száz ortodox papot letartóztattak, kivizsgáltak és a kollektivizálás aláásásának vádjával súlyos börtönbüntetésre ítélték. A he-

¹⁰ ROSKE, Octavian – ABRAHAM, Florin – CĂTĂNUȘ, Dan (ed.): *Colectivizarea agriculturii în România. Cadrul legislativ (1949–1962)*, INST, București, 2007, 46–47. p.

lyi hatóságok elkobozták földbirtokaikat, de a gondozásukban levő egyházi tulajdonokat is (paplakok, mezőgazdasági földterületek stb.), személyes tulajdonnak tekintve ezeket is.

A kolostorok esetében a megoldás kissé eltért. Számos ortodox kolostor saját földbirtokából és erdőiből tartotta el magát. A legnagyobb kolostoroknak egy 1938-as törvénnyel szántóföldeket és erdőket osztottak szerzeteseik eltartására, valamint a tulajdonukban levő történelmi műemlékek és jótékonyági intézmények fenntartására. Az egyház 1949 márciusa után kénytelen volt a földbirtokok jelentős részét átengedni az államnak. Minden kolostor saját gazdasága számára megtartott 5 ha-t, és további egy-egy hektárt minden felszentelt szerzetesre, akik a kormányrendeletekkel előírt kvóta- és adórendszer alá estek.

Mindezek ellenére a kommunista állam arra törekedett, hogy átvegye a kolostorok összes földbirtokát, sőt, teljes leltári állományát. Ezért nehezen fedezhető mezőgazdasági kvótákkal terhelték a kolostorokat. Később, hogy megakadályozzák a szerzetesség fejlődését, mely 1945 után növekvő tendenciát mutatott, Alexandru Drăghici belügyminiszter a párt- és államvezetőséghez 1955-ben felterjesztett referátumban javasolta, hogy a kolostorok több mint felét szüntessék meg oly módon, hogy az állam vegye át a földbirtokaikat és valamennyi ingatlanjaikat. Alexandru Drăghici tervét 1958 februárjától ültették életbe, amikor a Vallásügyi Főosztály, a helyi hatóságok és a milícia, a Szekuritáté közvetlen támogatásával, elindította a kampányt a szerzetesek megfélemlítésére (mely sok esetben letartóztatással zárult) azzal a céllal, hogy a kolostori létesítmények elhagyására készítse őket, és ezáltal megsemmisítse a kolostorokat. Az 1957-ben létező 204 kolostorból 1960-ra már csak 103 marad. A földbirtokokat átvették a kollektív gazdaságok (például: Prislop kolostor), az erdők az erdőgazdaságokhoz kerültek, a volt kolostorok épületeit megsemmisítették vagy mezőgazdasági egységek székhelyévé, orvosi rendelőkbe – főként elmeorvosintézetbe és TBC-szanatóriummá – változtatták (például: Gurada vagy Bârnova kolostor), amint Alexandru Drăghici miniszter tervezte 1955-ben.

Sajátos eset volt a bukovinai egyházi állomány. Ezt az osztrák állam alapította 1786-ban „görög-keleti egyházi állomány” címen, halmozva a bukovinai kolostoroknak az alapítóktól kapott erdőbirtokait. A bukovinai érsekség tulajdonjogát 1918 után a román állam is elismerte.

A levéltári dokumentumok szerint 1947-ben a bukovinai egyházi állomány felülete hozzávetőlegesen 192 ezer hektár volt, többségében erdőterület, ipari és gazdasági vállalatok, erdészeti iskola, a Vatra Dornei-i és Iacobeni-i üdülőhelyek – ásványvízforrásaikkal, mezőgazdasági és erdőkitermelések, erdei vasutak és kellékeik, valamint erdőkerületek stb. kíséretében.

Ezen egyházi állomány jövedelmeiből fedezte a bukovinai ortodox egyház a klérus, a teljes adminisztratív apparátus bérét, ideértve a teológiai iskolák személyzetének bérét is, ösztöndíjakat nyújtott, felekezeti létesítményeket

(templomokat és kolostorokat) tatarozott/javított, felekezeti elemi iskolákat épített, oktatási és egészségügyi intézményeket tartott fenn Csernyivciben, Suceaván, Radócon és Câmpulungban, támogatta az első román nyelvű tankönyvek szerkesztését és kiadását, finanszírozta a román kulturális és oktatási tevékenységeket a Csernyivci Egyetemi Központban stb.

E vagyon birtokba vétele érdekében a kommunista hatóságok ugyanahhoz az eljáráshoz folyamodtak, amelyet egy évvel korábban a magán és egyházi alapítványok esetében alkalmaztak. Az 1949. június 24-i, nem publikált 273. számú dekrétummal¹¹, a bukovinai egyházi állományt megszüntették mint intézmény, vagyonát pedig átvette a kommunista állam, az 1948. június 11-i 119. számú törvény¹² szerinti államosítással. Az állományt a mai napig nem adták vissza az egyháznak.

Szerencsés kivételek is voltak. Azokról a kisméretű fatemplomokról van szó, amelyeket gyakorlatilag Justinian pátriárka mentett meg az eltűnéstől. Ilyen volt maroslakai kis templom, amely a 17. században épült, és amelyet II. Károly király 1934-ben vitt Sinaiára, a királyi palota közelébe a Maros mentéről. Később, a volt királyi vagyonnak a kommunista hatóságok általi átvételkor, hogy a templom ne hanyagolódjon el, Justinian pátriárka 1951-ben megszerezte ezt a templomot és átköltöztette a techirghioli egyházi szanatóriumba, ahol létrehozta a jelenleg is létező apáca kolostort.

A törcsvári kastély melletti fatemplom (a 18. századból), amelyet Mária királynő 1932-ben hozatott, a monarchia eltörlése után elhanyagolódott. Justinian pátriárka 1956-ban elköltöztette a Prahova megyei Jercălăi helységbe, egy régebbi szerzetesi létesítmény romjaira, amely köré egy ma is létező szerzeteskolostort alapított.

A megszüntetett predeali Nicolae Filipescu Kollégium területén a 17. századi máramarosi fatemplomot Justinian pátriárka 1949-ben elhozta a Dragoslavele-i nyaralóhoz, köréje szerzeteskolostort létesített.

Hasonló sorsra jutott a Fehér megyei Fehérvölgy helységben található Horea templom, amelyet Nicolae Iorga történész mentett meg azzal, hogy 1907-ben elköltöztette az Argeș megyei Florica helységbe, a Brătianuk udvarába. A volt liberális vezetők birtokának elkobzását követően a fatemplomot bezárták. 1954-ben Justinian pátriárka megszerezte ezt a templomot is, és elköltöztette a Vâlcea megyei Olăești fürdőváros központjába, ahol ma is áll.

Érdekes, hogy a Szekuritáté 1980-as kimutatásában ezek a templomok, a Horea templom kivételével, a Román Pátriárchia adminisztrálásában és nem a tulajdonába szerepelnek.¹³

¹¹ A kommunista hatóságok gyakorlata volt, hogy egyes dekrétumokat, mint például ezt vagy a magántulajdonok „közhasznú” kisajátítására vonatkozókat, ne közöljék.

¹² VALENCIUC, Dumitru: *Fondul bisericesc ortodox român din Bucovina. Probleme controversate*, Biblioteca Miorița, Câmpulung, 2010, 233–241. p.

¹³ ACNSAS, fond Documentar, dosar 13367, vol. 1, 268. f.

Szintén a román ortodox egyház vagyonát érintette a templomok lerombolása a nyolcvanas években, főként Bukarestben. Érdeemes megemlíteni, hogy a Bukarestben lebontott/elköltöztetett 20 templom kapcsán a kommunista állam számos visszaélést követett el. Konkrétan, a kommunista állam által elismert egyházi törvényeknek megfelelően, ha egy egyházközségi templomot a lebontás veszélye fenyegette, a kérdésben az adott templom egyházközségi tanácsa döntött, majd döntését az egyházkerület közölte a Vallásügyi Főosztállyal. A levéltári dokumentumoknak megfelelően a legtöbb érintett templom esetében az egyházközségi tanács az elköltöztetés mellett döntött, nem pedig a lebontásra. Annak ellenére, hogy a Főosztályt tájékoztatták az egyházközségi tanácsok határozatáról, a templomot lebontották a városrendezési terv alkalmazására vonatkozóan Nicolae Ceaușescu által aláírt dekrétum alapján, más esetben pedig a lebontást követően fogadtak el hasonló dekrétumot.¹⁴

Ingó egyházi vagyon

Nyilvánvaló, hogy az ingó egyházi vagyon alatt elsősorban a szakrális jellegű javak, a kegytárgyak értendők, de nem szakrális tárgyak is tartoznak ide, mint a vallásos/teológiai nyomtatványok és az egyházi levéltárak anyaga. E kultikus vagyonnak a kommunista állam irányába való mozgását két fő tényező határozta meg: 1. az eklézsiái könyvtáraknak és levéltáraknak ellenőrzése az állam képviselői, főként az Állami Levéltár és a Vallásügyi Főosztály dolgozói, időnként a Szekuritáté tisztjei által és 2. múzeumi gyűjtemények létrehozása, mely célból határozatlan időtartamra szakrális javakat vettek át/koboztak el/vettek gondozásba.

A Kárpátokon kívüli román térségben a 19. században szokásjoggá vált, hogy múzeumi gyűjteményi céllal az állam magáénak tulajdonítson közkincsnek minősülő ingóságokat, akár szakrálisakat is. A román társadalomnak a francia modell szerinti szekularizációját hirdető szokásjog olyan negyvennyolcas forradalmár személyiségektől származik, mint például Alexandru Odobescu, Dumitru Papazoglu vagy Cezar Bolliac. A kolostori vagyonok szekularizációs politikájának kontextusában ezek meglátogatták a kolostorokat, ahonnan gondozásba vettek/elkoboztak számos kegytárgyat és műalkotást, amelyek a bukaresti Antikvitas Múzeum alapjait képezték.

A kommunista rendszer felélesztette ezt a gyakorlatot. Először a nemesfémekből készült közkincs-tárgyak kerültek a figyelem központjában, melyek birtoklása vétség volt, ha nem jelentették be az állami hatóságoknak, és megfelelőképpen büntették. Úgyszintén, ha e javakat nem konzerválták és értékesítették a törvénynek megfelelően, gondnokságba vehették az állami

¹⁴ E témára visszatérek egy levéltári dokumentumokra alapozott bővebb tanulmányban.

múzeumi gyűjtemények számára. Például 1959-ben a fővárosi Cașin templom papjának, Dimitrie Balaurnak a letartóztatásakor a Szekuritáé átkutatta a templomot és több arany pénzérmét talált. Az arany pénzérméket az épülő templom befejezésére 1948 előtt, egy olyan időszakban adományozták, amikor már tiltott volt aranyat birtokolni. Az aranyat elkobozta a Szekuritáé, Balaur papot pedig súlyos börtönbüntetésre ítélték. Akkoriban az ügy közismertté vált a bukaresti médiában.

Valószínűleg tanulságul szolgált az eset, mivel 1962 táján egy hasonló adomány hitelesítése érdekében a fővárosi Boteanu templomnál az aranyat közvetlenül a szegények perselyébe tették, majd a pap jegyzőkönyvet készített erről, és az aranyat eladta közvetlenül Románia Nemzeti Banknak.

1949-ben az állami hatóságok rátértek az egyházi könyvtárak és levéltárak tisztogatására, amelyet 1968-ban, a Spiridon Câdea¹⁵ esete okozta botrány után megismételtek. E botrány kiváltotta a Szekuritáé széleskörű akcióját, amely 1972-ben Ellenszer/ Antidot néven robbant ki, és amely során az összes egyházi nyomtatványt és levéltárat átvizsgálták, fasiszta-legionárius jellegű írásokat keresve. Ilyen akciókra volt már példa, kisebb mértékben, egyes ortodox egyházmegyei központokban, mint például 1971-ben, amikor a Szekuritáé zárpecséttel látta el a Râmnicul püspökség levéltárában található összes „legionárius jellegű dokumentumot”. A Szekuritáé mellett a felekezetek meghatalmazottjai, mint a Vallásügyi Főosztály területi képviselői azzal a feladattal is fel voltak ruházva, hogy „felügyeljék és ellenőrizzék” az egyházi levéltárakat.

A szakrális tárgyak esetében el kell mondani, hogy az első jogszabály a múzeumok és múzeumi gyűjtemények létrehozásáról szóló 661/1955. számú minisztertanácsi határozat volt. Később, a művészeti, történelmi vagy dokumentarista értéknek minősülő nemzeti érdekű javak, valamint nemes fémekből készült vagy drágaköveket tartalmazó, kegytárgy jellegű tárgyak védelméről és megőrzéséről szóló, 1969. október 23-i 724. számú dekrétummal a kommunista hatóságok rátértek a romániai felekezetek teljes vagyonának alapos felleltározására. E tevékenység során az állami hatóságok képviselői elkoboztak/kisajátítottak a parókiákon talált számos vallásos nyomtatványt, kéziratot és kegytárgyat, főként ikonográfiát, arra hivatkozva, hogy nincsenek megfelelően konzerválva és érvényre juttatva, mely kérdéssel a Szekuritáé is foglalkozott.

A leltározási folyamat 1974-ig tartott, amikor törvényt fogadtak el a nemzeti közkinccs védelméről. A közkinccs és leltározása fogalmak meghatározásán túl a 81. cikk a magángyűjtemények konzerválására vonatkozó előírásokat is tartalmazott, melyek így szóltak: „A jelen cikkben felsorolt tulajdonosok által

¹⁵ A Spiridon Câdea pap által szülőfalujában, a Brassó megyei Oltbogátban épített templom haranglábának egy bemélyedésében 1967-ben a Szekuritáé nagy volumenű legionárius irodalomra akadt, s emiatt elindult a korabeli romániai valláskultúra-örökség újbóli tisztogatása.

birtokolt védett kulturális javakat, ha tulajdonosaik rosszhiszeműen megrongálják, vagy nem konzerválják a kötelezettségeknek megfelelően, kisajátítják vagy – az esetnek megfelelően – elkobozzák”. E rendelkezések szellemében a múzeumok és a Nemzeti Levéltár a felekezeti egységektől jegyzőkönyv nélkül gondnokságba vehetett vagy el is kobozhatott közkincsnek minősülő tárgyakat azzal az indokkal, hogy nincsenek megfelelőképpen konzerválva vagy érvényre juttatva. Máskülönben a törvény fogadtatásában, amint a Szekuritáté dokumentumaiban megörökítették, gyakran elhangzik, hogy „ezzel a törvénnyel az állam megteremtette az előfeltételét annak, hogy bizonyos kincsek birtokába jusson”, hogy „ezen intézkedésekkel az állam arra törekszik, hogy a templomokat lecsupaszítsa díszzeitől és értékeitől” vagy hogy „az egyházi javak kisajátításáról van szó”.¹⁶

Konklúziók helyett

Az egyházi vagyon kérdése rendkívül bonyolult, a törvényes kerettől, a kommunista joggyakorlattól és a történelmi kontextustól az állami hatóságoknak az egyházi képviselőkkel szembeni gyakorlatáig. Ezért úgy vélem, hogy csak a kezdetén járunk egy eszmecserének, amelynek elsősorban a közelmúlt levéltáraiban való dokumentálódásra kell alapulnia.

Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni azt, hogy a kommunista hatóságok hogyan viszonyultak ehhez a kérdéshez a román társadalomban korábban szentesített szokásjog szellemében. Gyakorlatilag 1948 után a kommunista hatóságok nem tettek mást, minthogy felélesszék, a kommunista tapasztalattal és eszméikkel összhangban élesítsék ezt a liberális eredetű szokásjogot, és alkalmazzák egy olyan időszakban, amikor a múzeumi konzerválás és érvényre juttatás szabályszerű volt Nyugat-Európában.

(Fordította: Bara Hajnal)

¹⁶ ACNSAS, fond Documentar, dosar 13367, vol. 1, 220-220v. f.